

mgr Katarzyna Grabowska

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej

tel. 85 745 74 50

e-mail: kaska_smoktunowicz@gazeta.pl

SPOSOBY WYRAŻENIA *PRAESENS* I *FUTURUM* W *KRONICE SUPRASKIEJ*

STRESZCZENIE

Przedmiotem artykułu jest analiza form *praesens* oraz *futurum* dokonanego i niedokonanego wyekscerpowanych z tekstu *Kroniki Supraskiej* – zabytku należącego do I redakcji latopisów białorusko-litewskich. W analizowanym tekście formy czasu teraźniejszego oraz przyszłego I uzyskują liczne poświadczenie. Nie odnotowano natomiast żadnej formy II typu *futurum* niedokonanego. Często formy 3 os. *sg. futurum* dokonanego użyte są w funkcji *praesens historicum*.

Słowa kluczowe: latopisy białorusko-litewskie, I redakcja latopisów, język staroruski, czasownik, czas teraźniejszy, czas przyszły

SUMMARY

Ways of expressing present and future tenses in the *Supraśl Chronicle*

The article focuses on the analysis of forms of *praesens* and *futurum* perfect and imperfect excerpted from the *Supraśl Chronicle*, which belongs to the first Belorussian-Lithuanian compilation. In the examined text the forms of present and future I tenses are frequently observed. However, not a single form of *futurum* imperfect of type II has been found. The forms of third person singular *futurum* perfect are used as *praesens historicum*.

Key words: Old Belorussian chronicles, the first Belorussian-Lithuanian compilation, Old Russian language, verb, present tense, future tense

W języku staroruskim czasowniki charakteryzowały się bogatym systemem czasów odziedziczonym jeszcze z języka prasłowiańskiego. Odnajduje to swoje odzwierciedlenie w tekście *Kroniki Supraskiej*, w którym stanowią one, obok rzeczowników, jedną z najliczniej reprezentowanych grup wyrazów. Przedmiotem analizy w niniejszym artykule są formy *futurum* i *praesens* udokumentowane w jednym z zabytków Wielkiego Księstwa Litewskiego, zaliczanym przez badaczy do I redakcji latopisów litewsko-białoruskich. Analizę form czasownikowych przeprowadzono na podstawie przykładów wyekscerpowanych z tekstu całego latopisu. Ze względu na ich ilość w niniejszym artykule zostaną przedstawione tylko wybrane, będące przykładami reprezentatywnymi dla odzwierciedlenia poszczególnych zjawisk fleksyjnych.

1. *Praesens*

Czasowniki 1 os. sg. w *Kronice Supraskiej* konsekwentnie realizują normatywną dla języka staroruskiego końcówkę, będącą efektem stosunkowo wczesnego przejścia u Słowian wschodnich samogłoski nosowej w *-y/-ю*¹: *не хоцю розути робичища, но Ярѣполка хоцю* (13v), *сеи град ваю сильныи взях и слышу* (17), *азь вас право сужю* (55v), *а я с тобою заодно живу* (88v), *еще того не доверяю гораздь* (91v), *правду у вась беру* (94v).

Poświadczone w zabytku czasowniki atematyczne zachowują w 1 os. sg. starosłowiańską końcówkę *-мь*: *то есмь зѣѢ уже* (28v), *азь же того не свѣмь* (103). Czasownik *быти* w 3 przypadkach przyjmuje formę *есми*: *но азь есми князь* (7v), *слышаль есми, что ж промежи вас неодинокѣство* (55), *а то вчинилъ есми стерега своєї головы почюв* (92). Taki rodzaj końcówki spotykany jest już we wczesnych zabytkach białoruskich oraz częściowo w północno- i południoworuskich². Przypuszcza się, iż taka postać czasownika *быти* jest staroruską kontynuacją formy prasłowiańskiej, która pojawiała się zamiast *есмь* przed *и*³.

Formy 2 os. sg. w starobiałoruskich zabytkach posiadały przeważnie końcówkę *-шь*, która zaczyna ujawniać się w staroruskim piśmiennictwie świeckim od XIII w. Jej rozwój tłumaczy się dążeniem do redukcji starego *-шии*, dzięki czemu ulegała skróceniu ostatnia sylaba wyrazu. W cerkiewnych zabytkach XII–XIII w. zachowała się końcówka *-шии*⁴, traktowana przez badaczy jako dziedzictwo sta-

¹ В.В. Иванов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1983, s. 333.

² Е.Ф. Карский, *Белорусы. Язык белорусского народа*. Вып. 2-3, Москва 1956, s. 252.

³ Н.Н. Дурново, *Избранные работы по истории русского языка*, Москва 2000, s. 292.

⁴ В.В. Иванов, *Историческая грамматика...*, op. cit., s. 336.

rosłowiańszczyzny⁵. Kronika Supraska odnotowuje oba warianty końcówki, paralelnie występujące w tekście: *ты с нимъ горазъдъ живешъ* (90v), *и ты того не вѣдаешъ* (90v) / *Хощеши ли за Волѣдимера?* (13v), *аще ли умедлиши* (32v). Obecność starej końcówki w zabytku I redakcji jest z pewnością wynikiem przeniknięcia takich form wyrazów z wcześniejszych latopisów, którymi posługiwał się białoruski kronikarz. Z upływem czasu coraz częściej w zabytkach starobiałoruskich pojawiają się wariantywne zapisy w postaci *-шь* i *-шьв*⁶.

Dla zabytków staro(biało)ruskich normatywną końcówką w 3 os. sg. było *-тъ*. Odróżnia to języki wschodniosłowiańskie od cerkiewnosłowiańskiego. Miękki wariant końcówki obserwuje się w nich jeszcze przed zanikiem jerów, o czym może świadczyć pisownia *Ewangeliarza Ostromira* z 1057 r.⁷ Zgodnie z teorią fonetyczną, powstanie takiej końcówki na gruncie prasłowiańskim wiąże się ze zmianą indoeuropejskiego **-ti*⁸. W języku starobiałoruskim upowszechnia się niezależnie od koniugacji⁹ w zabytkach rękopiśmiennych, poczynając od XIV w. W drukowanych księgach częściej można spotkać w 3 os. sg. końcówkę *-тъ*, co tłumaczy się faktem, iż w tamtym okresie drukowało się głównie utwory pisane w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Odbiło to swoje piętno na świeckich tekstach, w które przeniknął ten typ końcówki¹⁰. Należy jednak zauważyć, że miękka końcówka w czasownikach 3 os. l.p. utrwaliła się również w białoruskim wariantcie języka cerkiewnego¹¹.

Oprócz form na *-тъ* w piśmiennictwie białoruskim wcześniej zaczynają pojawiać się również warianty z *-т*, pisanym nad liniijką. Taki rodzaj końcówki był rozpowszechniony w zabytkach z końca XVI i z XVII w.¹²

W *Kronice Supraskiej* konsekwentną realizację uzyskuje końcówka *-тъ*, będąca normą dla języka starobiałoruskiego, por.: *земля наша добра и велика естъ* (6), *от прежнего корени бо плод золь бываесть* (15), *што жъ идеть на него царь* (50v), *тобѣ подабаесть княземъ великимъ быти во Вилнѣ* (88v), *Князь же великий Ягаило переступил, молвить* (95v), *а под Мстиславлемъ стоить, град пороки биеть* (99). Poświadczona kilkakrotnie forma *нѣтъ* (nr. 9v, 24) odzwierciedla kontrakcję dwóch występujących obok siebie samogłosek e.

⁵ A.M. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, *Гістарычная марфалогія беларускай мовы*, Мінск 1979, s. 241-242.

⁶ A.M. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, У.М. Свяжынскі, *Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст.*, Мінск 1988, s. 172.

⁷ Z. Stieber, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 1989, s. 204.

⁸ Ф.П. Филин, *Происхождение русского, украинского и белорусского языков*, Москва 2006, s. 449.

⁹ A.M. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, *Гістарычная марфалогія...*, op. cit., s. 243-245.

¹⁰ Ibidem, s. 243.

¹¹ Ibidem, s. 245.

¹² A.M. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, У.М. Свяжынскі, *Мова беларускай пісьменнасці...*, op. cit., s. 174.

Zauważalne jest również użycie formy *sg.* w znaczeniu *pl.*, por.: *Яже приходить от наших земель, да будут неврежены ничим, а месячное възмутъ* (9v), oraz wyrównanie dualu, będącego kategorią regresywną, do *pl.*: *рече ко Осколodu и Диру: «Вы не естъ князи, а ни княжого роду* (7v).

We współczesnych językach wschodniosłowiańskich w formach 3 os. *sg.* czasu teraźniejszego, które zachowały wygłosową spółgłoskę, przyjmuje ona postać bądź twardego *-т*, bądź też miękkiego *-ть* i *-ць* < *-тъ*¹³. W języku białoruskim końcówki form 3 os. *sg.* (czasu teraźniejszego i przyszłego) zależą od typu koniugacyjnego. W II koniugacji obserwuje się końcówkę *-ць* (*маўчыць*, *сядзіць*), natomiast czasowniki I koniugacji utraciły wygłosową spółgłoskę i przyjmują formę *бярэ, кажа, нясе*¹⁴. W zabytku została również poświadczona forma nietematycznego czasownika w zwrocie: *ес ли во граде Юрби* (23), gdzie brak wygłosowego *-тъ* należy potraktować jako błąd powstały w trakcie spisywania tekstu. Na zależność końcówek od typu koniugacyjnego w południowo-zachodnich dialektach białoruskich zwrócił uwagę już J.F. Karskij, dodając, iż niekiedy czasowniki z tematem na *-е* (I koniugacja) mogą wpływać na formę końcówki czasowników na *-и*¹⁵.

Formy 1 os. *pl.* w języku staroruskim posiadały kilka wariantywnych końcówek, z których podstawową była końcówka *-мъ*. *Kronika Supraska* nie odnotowuje takich zapisów, konsekwentnie natomiast zaświadcza formy zakończone na *-мь*, por.: *идемь во Грекы* (7), *а мы правду даемь* (94v), *Мы же идемь на него, надѣемься на бога* (99v). Takie zapisy nie są typowe dla zabytków języka staroruskiego. Najprawdopodobniej są one wynikiem zaniku jerów, które w okresie powstania zabytku nie miały już wartości fonologicznej, a były jedynie znakiem graficznym. W jednym przykładzie odnotowana została forma czasownika atematycznego na *-м*: *не погуби нас, имем ти ся по дань* (9), w którym dodatkowo nastąpiło wyrównanie końcówki do III koniugacji czasowników. Zauważalne jest tu również opuszczenie *Ѣ*, co zapewne jest błędem. Zapis *имем* swoją formą przypomina czasownik posiłkowy, używany w czasie przyszłym złożonym, który nigdy nie występował w języku staroruskim samodzielnie.

Oprócz wspomnianej wyżej końcówki *-мъ*, staroruskie zabytki dokumentują również obecność czasowników na *-ме*, *-мо* i *-мы*¹⁶. W *Kronice Supraskiej* został poświadczony przykład ilustrujący obecność jednej z wymienionych wyżej końcówek: *яко гости есмо угорѣския* (7). Taka forma końcówki (obok *-мы*) jest często

¹³ Z. Stieber, *Zarys gramatyki porównawczej...*, op. cit., s. 204.

¹⁴ Ф.П. Филин, *Происхождение русского...*, op. cit., s. 440.

¹⁵ Е.Ф. Карский, *Белорусы. Язык белорусского...*, op. cit., s. 255–256.

¹⁶ Н.Н. Дурново, *Избранные работы...*, op. cit., s. 294.

spotykana w zabytkach południowo-zachodniego obszaru Białorusi¹⁷ oraz języka ukraińskiego, w którym zachowała się do dnia dzisiejszego¹⁸. Swoją historią może ona sięgać nawet języka indoeuropejskiego¹⁹. W II połowie XVI w. – I połowie XVII w. formy z taką końcówką stanowiły w zabytkach starobiałoruskich częsty wariant dla form na *-мѣ*²⁰.

W formie *сѣдѣмь* (6v) nastąpiło wyrównanie analogiczne do czasowników koniugacji na *-o / -e*, por. odpowiedni fragment z Latopisu Nikiforowskiego: «*Были суть 3 браты: Кию, Щек, Хорив, иже сѣдѣлаша сии град и згыбоша, мы же сѣдим, платяче дань роду их, козаром*» (6v)²¹.

Nielicznie poświadczona w zabytku forma 2 os. *pl.* konsekwentnie realizują końcówkę *-те*, por.: *ото вы есте* (12v), *Знаете ль сего княжича?* (23v).

System fleksyjny w 3 os. *pl.* jest w zabytku realizowany stosunkowo regularnie, aczkolwiek notowane są też wyrównania analogiczne pomiędzy poszczególnymi typami koniugacyjnymi. Dotyczy to form czasowników *хочють* (9v) / *хотяють* (34v) oraz *глаголють* (103). Jak zauważa J.F. Karskij, takie wahania w zabytkach starobiałoruskich były możliwe, chociaż niezbyt częste²². W pierwszym wypadku obserwuje się wahanie pomiędzy pierwotną koniugacją na *-o / -e* oraz koniugacją na *-i*, którą dla tego czasownika utrwalił współczesny język rosyjski. W języku białoruskim obserwuje się natomiast formy 3 os. *pl.* ukształtowane według starego typu koniugacyjnego na *-o / -e*. Dla zabytków staro(biało)ruskich normatywną była końcówka *-ть*. Taki typ końcówki dominuje w *Kronice Supraskiej*, jednak pojawiają się tu również formy na *-т*, por.: *входяють* (9v), *идуть* (11v), *стоять* (15v), *суть* (17), *просятъ* (82), *добывають* (91v), *ходяють* (92) / *илються* (14v), *поклоняються* (79).

W zabytku nie zachowały się formy *dualis* czasu teraźniejszego. Poświadczona w *Kronice Supraskiej* czasowniki wyrażające znaczenie liczby podwójnej przyjmują postać liczby mnogiej, por. formy 2 os. *имаете* (17) (*И посла Владимир ко царема Василию а Костонтину: «Сеи град ваю сильнии взях и слышу, ако сестру имаете*) oraz 3 os. *докончяють* (88v) (*А докончяють межи себе князь Кестутеи велики и велики князь Олгирд*). W pierwszym przykładzie obserwuje się wpływ III koniugacji czasowników na końcówkę, aczkolwiek zachowany został stary temat *има-*.

¹⁷ А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, *Гістарычная марфалогія...*, op. cit., s. 247.

¹⁸ В.И. Борковский, П.С. Кузнецов, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 2007, s. 259.

¹⁹ Ф.П. Филин, *Происхождение русского...*, op. cit., s. 463

²⁰ А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, *Гістарычная марфалогія...*, op. cit., s. 247.

²¹ *Полное собрание русских летописей*, Н.Н. Улащик (red.), т. 35, Москва 1980, s. 19.

²² Е.Ф. Карский, *Белорусы. Язык белорусского...*, op. cit., s. 264.

2. Futurum

W zabytkach piśmiennictwa staro(biało)ruskiego spotykane są trzy rodzaje czasu przyszłego: jeden prosty oraz dwa złożone. W *Kronice Supraskiej* czas złożony II, wyrażony poprzez połączenie słowa posiłkowego *буду* i imiesłowu czynnego czasu przeszłego na *-l-*, nie został odnotowany.

2.1. Futurum dokonane

Wyodrębnienie się czasu przyszłego prostego związane jest z rozwojem kategorii aspektu w języku staroruskim. Czas przyszły prosty tworzony był od czasowników dokonanych, aczkolwiek zabytki piśmiennictwa odnotowują również formy powstałe od czasowników niedokonanych²³. W analizowanym latopisie zjawisko to potwierdzają następujące przykłady: *Аще се изъбудется, то самъ крещуся* (17), *аще ся крестиши, то и се получиши и царство небесное примеши, и с нами единовѣрнъ будеши* (17), *поиду пленю землю Алксандрову* (28).

System koniugacyjny czasu przyszłego prostego posiada takie same końcówki, jak czas teraźniejszy, co sprawia, że zasadniczych różnic pomiędzy nimi nie odnotowuje się, por. 1 os. sg.: *приведу* (14v), *поиду* (28), *избавлю* (34v), *сохраню* (35), *приду* (69), *реку* (78v), *выеду* (94v) oraz 2 os. pl.: *пристроите* (11v), *выдасте* (16v), *не дасте* (17), *не сошлетесь* (55v), *оттнете* (69), *положите* (69). Należy jednak zauważyć, iż w 2 os. sg. pojawiają się wyłącznie formy z zachowaną starą końcówką *-ши*, por.: *возмеши* (14), *вдаси* (15), *приведеши* (15), *будеши* (17), *ся крестиши* (17), *не сотвориши* (17v). W 3 os. sg. została zachowana normatywna końcówka *-ть*; zaledwie w paru wypadkach odnotowano w czasownikach zwrotnych samo *-т*, por.: *предасть* (7), *пошлетъ* (9v), *не дастъ* (19), *скажетъ* (29), *посадить* (56v), *потечетъ* (72v), *станетъ* (77v), *повелить* (81v), *сядетъ* (83), *озябетъ* (88), *вженетъ* (91v), *иметь* (91v), *наидетъ* (93v), *утечетъ* (96v), *сидетъ* (99v) / *изъбудется* (17), *не явится* (18v), *испустится* (96v), *отмирится* (99). W 1 os. pl. poświadczona została jedna forma czasu przyszłego z końcówką *-мо*: *яко предамо ти Ярополька* (14v), pozostałe posiadają końcówkę *-мь*: *поищемъ* (6), *скажемъ* (15v), *возвратимъся* (26), *умремъ* (27), *поидемъ* (56v), *посадимъ* (56v), *не почюдимъся* (79), *возвратимъся* (103v). Formy 3 os. pl., podobnie, jak 3 os. sg. cechuje wahanie wygłosowego *-ть/-т*, jednak ze znaczną przewagą tych pierwszych, por.: *поидуть* (9v), *убиють* (15), *пустятъ* (32v), *погибнуть*

²³ В.В. Иванов, *Историческая грамматика...*, op. cit., s. 354.

(34v), *примуть* (41), *посадять* (83), *придобудуть* (89), *приженуть* (94), *изгадають* (96v) / *нарочются* (28), *соберутся* (32v).

W latopisarstwie starobiałoruskim formy czasu przyszłego prostego, oprócz swojej podstawowej funkcji, dosyć często mogły również wyrażać zakończoną jednokrotną czynność w przeszłości²⁴. W zabytkach piśmiennictwa spotyka się też przykłady użycia czasu teraźniejszego w podobnej funkcji, aczkolwiek mogły one oznaczać również długotrwałą czynność w przeszłości. Taki zabieg stylistyczny, polegający na konflikcie formy i treści ma na celu ożywienie opowiadania, wprowadzenie dodatkowego napięcia i emocjonalności²⁵. *Kronika Supraska* dość licznie poświadcza przykłady²⁶, w których obok form czasu przeszłego pojawiają się również takie, które pod względem formalnym przypominają czas teraźniejszy lub przyszły prosty, jednak odnoszą się do wydarzeń z przeszłości, por.: *Князь (...) види знеможение града (...), посылаеть владыку своего* (47), *Князь велики Кестутеи в Ёда, што князь (...) живеть со князем великимъ Ягаиломъ* (90v), *И князь велики Витовт отвечаеть отцю своему* (91v) / *Ярослав же (...) приведе варягы, бояся отца своего, но бог не дасть дияволу радости* (19), *И поидуть от Брясловля* (76v), *И пришедь князь Михаило станеть на Риши* (77v), *И он, наредивъся в одной жонкы порты, да за дорогою вышель, да испуститъся из города, утечеть во Немъци* (96v).

W południowo-zachodnich gwarach białoruskich powszechnym zjawiskiem było opuszczanie w 3 os. sg. końcówki *-ть*²⁷. Podobne przykłady uzyskały swoje poświadczenie w języku analizowanego zabytku głównie w funkcji *praesens historicum*: *рече писание: «Сынъ ослушиливъ приимъ мечь, над Ёюци бо ся силе своеи погнубнуть»* (34v), *Днепръ течеть из Оковского лѣса и потече на полудень. А Двина (...) вниде во море Варяжьское* (72v) / *И со всіми вои поеде Олег на конех и в караблех* (9), *Варяжько же побѣже с двора* (15), *Святополкъ бѣжи в Печенигы* (20), *Слышав же се Володимер в Новигороде, яко Ярополк убил есть Ольга, и убоявся бѣже за море* (13), *прибѣже во пустыню межи Чехы и Ляхы* (20v), *Князь (...) види знеможение града (...), посылаеть владыку своего* (47). W zdaniu: *сынъ ослушиливъ приимъ мечь* (34v) zauważalna jest redukcja nieakcentowanej końcówki czasownika, zaś w formach *бѣже* (13), *побѣже* (15), *прибѣже* (20v) – wyrównanie do I koniugacji.

²⁴ А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, У.М. Свяжынскі, *Мова беларускай пісьменнасці...*, op. cit., s. 184.

²⁵ Т.П. Рогожникова, *Стилистика форм praesens historicum в житийных текстах «Макариевского цикла»*, s. 73, [online], http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0088594.pdf.

²⁶ Por. K. Grabowska, *Użycie form praesens historicum w wybranych latopisach białorusko-litewskich*, „Prace Językoznawcze”, Olsztyn 2012, t. XIV, s. 89 – 95.

²⁷ А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, *Гістарычная марфалогія...*, op. cit., s. 208.

2.2. *Futurum* niedokonane

Czas przyszły złożony I oznaczał czynność, zachodzącą bezpośrednio po momencie wypowiedzi, a tworzony był w języku staroruskim poprzez połączenie niedokonanego bezokolicznika z osobową formą czasownika²⁸. Najczęściej w funkcji słowa posiłkowego wykorzystywane były: *имамъ* (*иму*), *хочю*, *начьну*, *почьну*, *учьну*, *стану*. Czasowniki te, oprócz wyrażenia czasu przyszłego, wносиły do wypowiedzi dodatkowe modalne znaczenia zamiaru, pragnienia zrobienia czegoś (*хочю*), konieczności (*имамъ*) bądź początku czynności (*начьну*, *почьну*, *учьну*, *стану*)²⁹. W okresie wyodrębniania się języka białoruskiego złożony system form czasowników pomocniczych ulegał stopniowemu uproszczeniu, ograniczając się do użycia dwóch form: *имамъ* oraz *буду*. Po raz pierwszy użycie formy z *буду* odnotowuje się w gramocie księcia Korybuta z 1388 roku: *будемъ держа*^T. Nowa forma uzyskuje szerokie rozpowszechnienie w zabytkach piśmiennictwa zachodnioruskiego XV w., wypierając stopniowo użycie innych czasowników w funkcji słowa posiłkowego³⁰. Sprzyjał temu fakt, iż czasownik *буду* jako jedyny nie posiadał dodatkowego modalnego znaczenia, dzięki czemu mógł wyrażać tylko sens czasu przyszłego. Piśmiennictwo wschodnioruskie rozpowszechnia połączenie *буду* + bezokolicznik w znaczeniu czasu przyszłego dopiero w XVII w.³¹ W analizowanym zabytku nie został odnotowany żaden przypadek użycia takiej formy czasu przyszłego, nawet w oryginalnej części kroniki powstałej już na terenie WKL. Być może było to związane z dążeniem autora do archaizacji języka najmłodszego chronologicznie fragmentu w celu stylistycznego ujednoczenia wszystkich części składowych zabytku. W *Kronice Supraskiej* odnotowano najwięcej przykładów czasu przyszłego I z użyciem czasownika *почати*: *почнетъ держати* (89v), *почнетъ приездити* (90), *почнетъ жаловатися* (90v), *почнетъ просити* (95), *почнутъ пытати* (94), *почнутъ говорити* (94v). W jednym przykładzie odnotowana została również forma *начнетъ жаловатися* (91). Co ciekawe, wszystkie użyte formy z czasownikiem posiłkowym *почати* znajdują się w końcowej części latopisu, będącej oryginalną częścią i są użyte w znaczeniu czasu przeszłego. Zabytek dokumentuje również formy sg. z posiłkowymi słowami *хотети* oraz *имети*: *хоцю поняти* (13v), *хоцю креститися* (17v), *хочю поведати* (78), *хоцешу избыти* (17v), *послати восхоцеть* (80v); *имѣти иму* (14), *стояти имамъ* (16v), *не имашу исцелити* (17v), *иметь седѣти* (96v). W piśmiennictwie starobiałoruskim odnotowane zostały również nieliczne syntetyczne formy

²⁸ М.Б. Иванова, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 2006, s. 67.

²⁹ А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, *Гістарычна марфалогія...*, op. cit., s. 252.

³⁰ Ibidem, s. 252, 256-257.

³¹ В.И. Борковский, П.С. Кузнецов, *Историческая грамматика...*, op. cit., s. 287.

czasu przyszłego z użyciem czasownika *имы*, które zachowały się i we współczesnych gwarach południowobiałoruskich oraz w języku ukraińskim, por.: *бутимы, потребуватиметъ*³². *Kronika Supraska* nie poświadcza takich przykładów.

Liczba podwójna odnotowana została w postaci *не имаемъ даму* (17v), która formalnie wyrażona jest za pomocą liczby mnogiej.

W języku staroruskim obecne były również formy *futurum* II, które tworzone było poprzez połączenie osobowej formy czasownika *быти* z imiesłowem na *-л* i oznaczało czynność wcześniejszą w stosunku do innej czynności. Takie formy czasu przyszłego uzyskały pewną produktywność w zabytkach zachodnioruskich, aczkolwiek ich użycie ograniczało się do tekstów prawnych³³, rzadko można je spotkać w latopisach³⁴. W *Kronice Supraskiej* nie został poświadczony żaden przykład dokumentujący taką formę czasu przyszłego.

W analizowanym zabytku formy *praesens* oraz *futurum* uzyskują dość liczne poświadczenie, stanowiąc bogaty materiał badawczy. Formy fleksyjne czasu teraźniejszego oraz przyszłego prostego w zasadniczy sposób nie różnią się od siebie. Należy podkreślić, iż w 3 os. sg. częste są formy bez wygłosowej spółgłoski w końcówce, wyraźnie zaznaczone zwłaszcza w *praesens historicum*, np.: *нобѣже* (15), *прибѣже* (20v), *види* (47). *Futurum* złożone uzyskało poświadczenie jedynie w konstrukcjach ze słowami posiłkowymi *почати, начати, хотети, имети* + bezokolicznik. W *Kronice Supraskiej* nie zostały udokumentowane formy analityczne z *быти*, co należy tłumaczyć specyfiką gatunku, silnie związanego z tradycją piśmienniczą³⁵. Nie znalazły poświadczenia również przykłady II typu złożonego *futurum*.

Bibliografia

- Борковский В.И., Кузнецов П.С., *Историческая грамматика русского языка*, Москва 2007.
Булыка А.М., Жураўскі А.І., Крамко І.І., *Гістарычная марфалогія беларускай мовы*, Мінск 1979.
Булыка А.М., Жураўскі А.І., Крамко І.І., Свяжынскі У.М., *Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст.*, Мінск 1988.
Дурново Н.Н., *Избранные работы по истории русского языка*, Москва 2000.
Иванов В.В., *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1983.
Карский Е.Ф., *Белорусы. Язык белорусского народа*, вып. 2-3, Москва 1956.
Полное собрание русских летописей, Н.Н. Улащик (red.), т. 35, Москва 1980.

³² А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, *Гістарычна марфалогія...*, op. cit., s. 254-255.

³³ L. Cičko, „*Kronika Vuchowca*” na tle historii i geografii języka białoruskiego, Białystok 2006, s. 169.

³⁴ А.М. Булыка, А.І. Жураўскі, І.І. Крамко, У.М. Свяжынскі, *Мова беларускай...*, op. cit., s. 188.

³⁵ Ibidem, s. 263.

- Рогожникова Т.П., *Стилистика форм praesens historicum в житийных текстах «Макариевского цикла»*, [online], http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0088594.pdf.
- Филин Ф.П., *Происхождение русского, украинского и белорусского языков*, Москва 2006.
- Иванова М.Б., *Историческая грамматика русского языка*, Москва 2006.
- Citko L., *„Kronika Wychowca” na tle historii i geografii języka białoruskiego*, Białystok 2006.
- Grabowska K., *Użycie form praesens historicum w wybranych latopisach białorusko-litewskich*, [w:] *Prace Językoznawcze*, M. Bielik (red.), t. 15, Olsztyn 2012, s. 89-95.
- Stieber Z., *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 1989.